

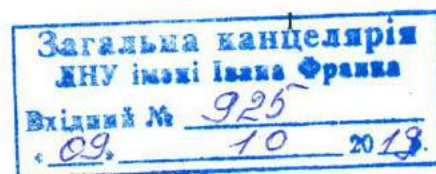
ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Ігоря Миколайовича Лиля на тему:
«Греки на території Руського воєводства у XV–XVIII ст.», поданої на
здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю
07.00.01. – історія України.

Українсько-грецькі історичні та культурні зв'язки давні та міцно вибудовані в історичній перспективі. Не будемо сягати часів Геродота та скіфських племен античного періоду, але від часу прийняття християнства у 988 р. вони стають одними з визначальних для української історії. Відтоді візантійсько-грецькі культурно-релігійні взірці тривко увійшли у культурний код українського народу, зберігаючись непорушними у тисячолітній традиції.

Важливим критичним і водночас об'єднуючим моментом історії українських та грецьких земель, на який дослідники мало звертають увагу, стала втрата державності наших земель у XIV ст., а Візантії – після захоплення Константинополя турками-османами у 1453 р. Обидва народи опинились у недержавному статусі та шукали шляхи пристосуватись й адаптуватись до нових реалій існування. В цивілізаційному вимірі Греція та Україна-Русь опинились між Сходом та Заходом, де останній був спільний для обох, а Схід – у вигляді Османської Порти – впливав як на грецькі, так й українські землі одночасно, становлячи основну загрозу. Дослідники при цьому мало використовують нагоди для цікавих порівняльних досліджень у макро- та мікроісторичному рівні.

У Львові панорамний погляд на місто та його зупинка на вежі Корнякта, як одній з найпримітніших пам'яток міста та візуальному символі грецької присутності, дозволяє включити греків та їхню історико-культурну спадщину у детальне історичне вивчення. Автор досліджує соціальну та економічну складову грецько-українських взаємин, а культурно-релігійна сфера

потребує окремого дослідження. Саме в ділянці історико-церковних досліджень грецької спадщини на українських землях історіографія отримала певні здобутки (насамперед праці Ігоря Шевченка, Ярослава Ісаєвича та ін.), а про соціально-економічну складову цих процесів розвідок було обмаль. Попередні статті та розвідки, а також аналізоване монографічне дослідження Ігоря Лиля заповнюють цю лакуну в українській історіографії та є вдалим прикладом комплексного історичного дослідження про імміграцію греків у західноукраїнських землях.

Актуальність дослідження на сьогодні зростає з огляду на геополітичну роль майбутнього вступу України у Європейський Союз та потреба вивчити історичні зв'язки нашого народу з грецьким народом, що давно перебуває у демократичному об'єднанні європейських народів. Дисертація Ігоря Лиля багато в чому може допомогти глибше вникнути у ці історичні процеси.

Географічні межі дисертації охоплюють територію Руського воєводства ранньомодерного періоду, але греки інколи поодинокі переселялися і в міста Подільського чи Волинського воєводств. Автор також частково залучав матеріали з історії грецьких спільнот Молдавського та Волоського князівств, Туреччини та Венеції (с. 12). Хронологічні межі роботи частково звужені у монографічному дослідженні, ніж це вказано на титулі праці. Початкова межа відліку дослідження починається наприкінці XV ст., точніше у 1466 р., коли вперше грек прийняв міське право Львова. Верхню межу дослідження Автор підніс до першої третини XVIII ст., коли активність греків у місті значно падає.

У першому розділі дисертації автор представляє стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження. Ігор Лильо слушно починає історіографічний огляд з глибшого аналізу поглядів польського дослідника Владислава Лозинського та українського історика, учня Михайла Грушевського – Федора Срібного (с. 18–20). Саме ці два дослідники запропонували два діаметрально протилежні погляди на роль грецьких іммігрантів у розбудові інституцій української громади, точніше

Ставропігійського братства. Лозинський перебільшував їхню роль, вважаючи її вирішальною, а Срібний зводив її до матеріальних та грошових внесків у становлення братства мирян при церкві Успіння у Львові. З того часу історики накопичили емпіричний матеріал з іменами купців, номенклатурою східних товарів, географією торгових шляхів тощо.

Дослідник аналізує роботи російських, польських, румунських та грецьких авторів, що стосуються вивченої тематики. Якщо праці російських та польських вчених нам відомі та доступні, витоки їхніх поглядів, то ідеї та характеристики, висловлені в румунській та грецькій історіографії, допомагають Автору точніше та детальніше вбудувати ситуацію з грецькими мігрантами на українських землях у ширший цивілізаційний контекст європейського рівня.

У підрозділі, де описується джерельна база дослідження, Автор стверджує, що відсутній єдиний архів грецької діаспори на українських землях, греки-мігранти не вели діловодство, не маючи власних самоврядних організацій (с. 33). Розпорошеність та втрати джерельного матеріалу становили основну проблему для дослідника при вивченні теми. Слід сказати, що Ігор Лильо гідно вийшов з цієї пастки, провівши широкий джерельний, архівний та бібліографічний пошук-кверенду. Джерелознавчий огляд він розпочинає з описово-статистичних джерел: реєстри чиншового податку, прийняття до міського права, штукового податку, переходячи до широкої палітри актових джерел, виділяючи раецькі, лавничі, вйтівські, старостинські книги тощо (с. 34–37). Автор окремо згадує комплексну збірку джерел Львівського Ставропігійського братства, що у незмінному вигляді збереглася до наших днів з кінця XVI ст., як чи не єдина громадська організація, що ревно дбала про збереження для майбутніх поколінь свого архіву. Греки як чільні діячі братства неодноразово фігурують у цих документах.

Автор не міг обійтися без описових джерел – хронік Мартіна Груневега, Яна Альнпека, Ігнація Ходиніцького, Дениса Зубрицького (с. 39). В

останньому випадку, навряд чи варто їх відносити до джерел, оскільки праця Зубрицького є одним з перших прикладів застосування позитивістичних методик в українському історієписанні зі значним критичним осмисленням джерел, хоч історик й використовував архаїчну форму давньоруських літописів та європейських середньовічних хронік.

Автор залучає до аналізу не тільки писемні джерела, але й візуальні джерела: пам'ятки мистецтва – скульптури, портрети греків з музейних збірок не тільки Львова, але й Риму. Ігор Лильо врешті доходить до вторинних діловодних джерел, наприклад, книг поховань на Личаківському цвинтарі, де міститься потрібна інформація про греків, похованих на цьому кладовищі.

Великий джерелознавчий підрозділ у монографії інколи справляє враження хаотичної побудови, коли Автор намагається вкласти різноманітну інформацію, де водночас згадуються публіковані та архівні джерела за місцем зберігання та країною походження. На мою думку, предметно-видова характеристика джерел була б логічнішою та послідовнішою, хоч я розумію дослідника, котрий хотів показати якомога широкую палітру джерельних матеріалів, що він залучив у дослідженні.

У «методологічному» другому розділі Автор не просто голосливо зазначає чи дає перелік методів наукового дослідження, а бачить змістовно-порівняльний контекст багатьох авторів та дослідників в ракурсі власної праці. Ігор Лильо впроваджує в українську історіографію термінологію, прийняту в західній історіографії: «торгова діаспора», «меншини середнього класу», а також уточнює вживання таких прийнятих нашими істориками дефініцій як: «грецька діаспора», «грецьке населення», «грецькі мігранти» (с. 49).

Єдиний огріх цього розділу – недоречна згадка про спеціальну історичну дисципліну – дипломатику, яку Автор називає «субісторичною дисципліною» в контексті історії дипломатії (с. 53). Насправді дипломатика

вивчає форму, структуру, середньовічних та ранньомодерних документів, організацію канцелярської справи тощо.

У третьому розділі йдеться про передумови формування грецької діаспори у XII – першій половині XV ст. Автор розпочинає огляд історичних умов, що склалися у Галицько-Волинському князівстві для налагоджування політичних контактів з Візантійською імперією. У цьому розділі у мене як урбаніста виникає питання: чи можна називати містечком село Жидачівського князівства Устя у 1415 р., коли воно не володіло магдебурзьким правом (с. 64)? Адже портовий статус, число мешканців, величина торгових операцій не мають значення, коли йдеться про відсутність локаційного привілею на магдебурзькому праві.

Пишучи про причини та шляхи імміграції греків на територію Руського воєводства у четвертому розділі, Автор зупиняється на економічних та соціальних факторах, правовому підґрунті цих процесів через можливість отримання міського права в українських містах. Політичний та демографічний чинник, що почав діяти у 1453 р. із взяттям Константинополя турками, також береться істориком до уваги. Хоч у монографії ми не маємо детальнішої інформації про кількість греків, що осідали у містах Руського воєводства, наприклад у Львові, ми дізнаємося, що 0,5 % всіх повноправних громадян Львова у XIV–XVIII ст. були греками, а вул. Глинянська на Галицькому передмісті стала їхнім найчисельнішим осідком.

Основним напрямком міграції греків стали венеційські володіння грецьких земель, зокрема о. Крит, батьківщина славнозвісного львівського купця Костянтина Корнякта. На думку Ігоря Лиля, їхня ментальність відрізнялася від ментальності «підтурецьких греків», що склали більшість переселенців у Московській державі. Саме венеційських «західних» греків толерували при прийнятті міського права у Львові. Магнат Ян Замойський на «західних» греків орієнтувався, осаджуючи нове місто Замостя у другій половині XVI ст. Ці авторські спостереження є новим словом у історичних дослідженнях, пов'язаних з грецькою тематикою.

Один з основних висновків дослідження Ігоря Лиля, що також по-новому звучить в літературі, є кореляція посилення міграції грецького населення на українські терени з «винним бумом», що охопив Річ Посполиту у другій половині XVI ст. Автор наводить таку статистику: 20 % всього вина з о. Крит транспортувалась до Речі Посполитої, де існував загальний інтерес широкого кола споживачів із місцевої шляхти та міщан (с. 89). Грецькі купці, переселялись у Руське воєводство з центром у Львові, обслуговували інтереси купців, що діяли на жвавому ринку торгівлі середземноморського вина. Греки, транспортуючи вино, не могли оминати Львів, що володів правом складу на східні товари, в тому числі вино та цитруси, а ці товари були основними товарами грецького експорту. Для полегшення торгівлі вони змушені були приймати міське право, купувати будинки, закладати складські приміщення, врешті міцно осідати в українських містах, одружуючись з місцевими українськими дівчатами.

Четвертий розділ є один з кращих у роботі, де подано новий опрацьований джерельний матеріал та історіографічний аналіз на основі синтетичних та монографічних праць закордонних авторів, більшість з яких невідомі для українських дослідників, а їхні ідеї не залучені в український історіографічний обіг.

У п'ятому розділі Ігор Лильо пише про економічні та правові проблеми інтеграції греків у Руському воєводстві у пізньосередньовічний та ранньомодерний період. Після 1466 р. до кінця XVIII ст. тільки 36 греків прийняли міське право Львова (с. 106), але це була тільки «вершина айсберга» у непомітному процесі грецької міграції на українські терени. Наприклад, за даними реєстрів штукового податку за 20 років (1669-1689) 110 купців-греків привозили різноманітний товар до Львова (с. 135). І це йдеться про період, коли активність міграційних процесів значно пішла на спад.

Греки-мігранти активно входили у економічні структури міста, які сприяли їхньому заробітку. Вони вступали у львівський купецький цех, що

давав привілеї при веденні торговельної діяльності. Їхніх представників помітно серед т. зв. толмачів, чи міських перекладачів, які збирали податки зі східних купців, вступаючи з ними від імені міста у переговори та з'ясовуючи, чи не мають вони шпигунських намірів.

Автор не міг оминати культурницьку стратегію грецьких іммігрантів на українських землях, коли вони будували храми, громадські будівлі, вкладали в нерухомість з користю для місцевих мешканців. Ігор Лильо про це пише також у контексті порівняння із західноєвропейськими купцями, що діяли на тому ж ринку, наприклад вели торгові справи у турецьких землях (с. 124–125). Він називає їхню ментальність «поствізантійською культурою», що програвала в економічній ефективності ринковій логіці західних торгових організацій, зокрема відомої англійської Левантійської компанії, скерованої на максимальне отримання прибутків. Але у цьому випадку ми дивимось на минуле через сучасні фільтри ліберальної ідеології. Відомий купець, потім митник і врешті шляхтич Костянтин Корняк не міг вчиняти по-іншому, намагаючись зробити кар'єру у нашому регіоні. Він не став би шляхтичем, не увійшов у місцеву еліту, як і його нащадки, якби дбав тільки про прибутки з купецької справи. Прибуток – як основна мета діяльності – відносно нова парадигма, що не була ексклюзивна для купецьких чи ремісничих організацій домодерного періоду. Купці та ремісники в домодерну добу утримували церкви та вівтарі, провадили активне товариське життя, витрачали багато коштів на релігійну благочинну діяльність. Макс Вебер висловив гіпотезу про протестантське коріння капіталізму, тому не тільки в нашому регіоні, але й інших країнах, зокрема католицького поясу Європи, купці поводитися саме таким чином. Наприклад у ірландському Дубліні з населенням бл. 75 тис. (1710 р.) мешканців у XVII–XVIII ст. загалом існувало 108 храмів, монастирів, молитовних будинків різних конфесій (Irish Historical Towns Atlas. – Dublin, 2008. – No. 19: Dublin, Part II, 1610 to 1756, by C. Lennon. – P. 10, 22–24).

Шостий розділ про місце греків у громадському просторі Львова Автор опрацьовує, зупиняючись на багато в чому відомий та залучений в історіографії джерельний матеріал, адже йдеться про участь греків у житті Львівського Ставропігійського братства. Ігор Лильо підбиває підсумок дискусії Владислава Лозинського та Федора Срібного, додаючи власні нові акценти про участь греків у керівних органах управління, сумах легацій на братство, робить опертя на статистичну інформацію. Ми дізнаємось, що з 1601 по 1712 рр. 20 греків стали членами братської організації (с. 163), тобто більше половини з тих 36 греків, що прийняли міське право Львова за період XV–XVIII ст. Дозволю собі не погодитись з включенням Автора до грецької спільноти русина Павла Лавришевича, що у 1656 р. входив у колегію «сорока мужів» (с. 163–164).

Сьомий розділ присвячений участі греків у міжнародній політиці регіону Центрально-Східної Європи, включно з Московською державою та Молдавією. Купці часто діяли не як торгівці, а виступали дипломатичними агентами султана з судовим імунітетом на території Речі Посполитої. Вони полагоджували дипломатичні питання міждержавного рівня, не проминаючи своїх приватних купецьких інтересів. При цьому майже не контактували з місцевим населенням, окрім економічних стосунків.

У розділі йдеться також про греків козацької Гетьманщини, зокрема знаного дипломата Данила Калугера. Відомо, що львівський грек Юрій Папара виконував делікатні дипломатичні доручення у таємних стосунках польських монархів з козацькими гетьманами, завдяки чому він й отримав шляхетську гідність у Речі Посполитій. Особливо цікавим «дипломатом» досліджуваної доби став Кіріак Ісарович, що зумів слугувати двом державам одночасно: Московській державі та Речі Посполитій (с. 190). Як бачимо на прикладі львівських греків, московити успішно століттями практикували вербування агентів у інших державах для просування своїх політичних інтересів.

Про вклад греків у матеріальну культуру українських мешканців Руського воєводства і загалом українських земель домодерного часу йдеться у восьмому розділі. Автор уточнює, що греки не мали монополію у торгівлі східним імпортом, де горували вірменські купці. Основним торговим продуктом греків було вино. Але саме греки зуміли в першій половині XVI ст. в кількох осередках руського воєводства, у Бродах та Львові, організувати виробництво дорогих східних тканин, шитих золотими та срібними нитками, що мали назву «златоглавів» (с. 212–221). Автор уточнює, що ці греки не приєднувалися до місцевої української громади, як це було у випадку Львова та Ставропігійського братства. Подібним чином змушені були вчиняти греки, запрошені до новозаснованого у руських землях міста Замостя у 1580 р. Великий коронний канцлер Ян Замоїський дозволив їм оселитися їм окремо, у своєму кварталі, побудувати церкву. На 1591 р. у місті знаходилося 12 родин греків, при чому деякі переселились зі Львова. У канцлера були великі плани економічного процвітання Замостя, пов'язаного з греками, але насправді створити гідного конкурента для Львова не вдалося.

Завершує монографію простопографічний розділ, де Ігор Лильо представив біографічні нариси про дев'ять грецьких родин, безпосередньо пов'язаних зі Львовом. У нарисах найповніше у літературі подано біографічну інформацію про львівських греків. Деякі матеріали, наприклад про римську епітафію Михайла Корнякта, сина Костянтина, є новим словом та вкладом в історію цього питання (с. 262). У списку джерел та літератури у монографії стоїть поважна число – 507, що вказує на велику працю з бібліографічного опрацювання теми, при тому, що Автор не пронумерував джерельну складову.

Представлені автором висновки є логічними, послідовними та відображають у сконцентрованому вигляді основні ідеї дисертаційного дослідження. Заслуга автора у широкому історичному контексті, включенні й осмисленні інформації з балканських та наддунайських територій, широкому використанні грецької та румунської літератури.

Мова дисертації цілком жвава, легко читається. Вжита термінологія цілком відповідає українській науковій лексиці. Основна мовна заувага стосується вжитку власних назв. Автор не вживає послідно вибухового «г», коли у мові латинським алфавітом стоїть «g», хоч це є тепер науковою нормою («Габріель Дінгель», с. 46, але «Габріель» та «Габріель» Лангіш, с. 274, 275, «Н. Йоргу», с. 121, замість «Йоргу»).

Загалом добротний текст дисертаційної роботи суттєво й творчо доповнюють ілюстративні додатки. Вони доповнюють науковий апарат видання, що дозволяє отримати додаткову інформацію з тих питань, для глибшого вивчення яких часто недостатнім є тільки наратив дисертації. Єдине, що під ілюстрацією під номером (№ 18 (б)) Автор помилився з підписом: ця ілюстрація є сторінкою актової книги львівського суду, а не списком членів Ставропігійського братства.

Вважаючи слушними висновки та основні посили дисертації, занотую окремі хиби та помилки, допущені у роботі. Іван-Павло Химка (John-Paul Nimka) не може подаватись як «Ж.-П. Химка» (с. 10). Місцевості Щирець (Щирок ?) (с. 64) немає у географічному покажчику, тому не зрозуміло, про яке поселення йдеться. Сава Федорович у тексті та в покажчику фігурує поряд з «Савою греком», хоч це та сама особа. Подібна історія із «Марком Лангішем» та «Марком гречином» (с. 161). Речі Посполитої не могло ще існувати під час Ферраро-Флорентійського собору 1438–1445 рр. (с. 150). У першій половині XIV ст. Галицько-Волинське князівство не могло мати кордон з «молдавськими землями», оскільки Молдавське князівство як окреме державне утворення оформилось тільки у другій половині XIV ст. (с. 194). Варто уникати таких полонізмів як «Федоровичувна» (с. 250). Місто Гусаків не знаходилось у «Руській землі» (напевно, Автор мав на увазі Львівську землю) (с. 267), воно лежало у Перемиській землі Руського воєводства. Обряд поховання Олександра Папари не міг провадити у 1719 р. львівський православний священник (с. 293).

Висловлені міркування не впливають на позитивне враження від дисертаційної роботи. Рецензована дисертація Ігоря Лиля відкриває нові перспективи досліджень у вивченні міграції та соціальної історії грецької спільноти на українських теренах в домодерний період. Автореферат дисертації передає всі основні положення дисертації. Вважаю, що дисертація Ігоря Лиля «Греки на території Руського воєводства у XV– XVIII ст.» цілком відповідає всім вимогам, що пред'являє Державна атестаційна комісія до докторських дисертацій й дозволяє присудити автору вчений ступінь доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01. – історія України.

Керівник Львівського відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, д. і. н., проф.

Мирон Капраль

Підпис *Капраль М.М.*
засвідчую:

Значний секретар *Халук Н.В.*
Львівського відділення
Інституту української археології
та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України